

UNIwersytet
Warszawski

Wydział Nauk
Ekonomicznych

Warszawa, 6 stycznia 2025 r.

Dr hab. Maciej Tymiński, prof. UW
Katedra Historii Gospodarczej
Wydział Nauk Ekonomicznych
Uniwersytet Warszawski

Recenzja

pracy doktorskiej Pana magistra Pawła Kasprzyka pt.

***Przemysł wapienniczy na terenie historycznego Obwodu Nadnoteckiego w latach
1772/76-1945***

napisanej pod kierunkiem naukowym dra hab. Andrzeja Topija, profesora UKW,
na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy
w ramach dyscypliny nauk humanistycznych

Problematyka badawcza

Podjęta przez mgra Pawła Kasprzyka problematyka badawcza mieści się w polu zainteresowania szeroko rozumianej historii gospodarczej. Autor w swojej rozprawie podjął się zbadania przemysłu wapienniczego w okręgu nadnoteckim w okresie od I rozbioru Polski do zakończenia II wojny światowej. Problematyka podjęta w pracy wpisuje się w badania nad rewolucją przemysłową na ziemiach polskich, czy szerzej nad przemianami gospodarczymi w Europie w okresie gwałtownych zmian ekonomicznych. Kwestia ta w kontekście badań z zakresu historii gospodarczej jest tym bardziej interesująca, że w ostatnich dziesięcioleciach wzrasta zainteresowanie historyków gospodarczych (bardziej nawet na świecie niż w Polsce) przebiegiem rewolucji przemysłowej w regionach peryferyjnych, które weszły na drogę przemian gospodarczych z opóźnieniem w porównaniu do najszybciej rozwijających się gospodarek europejskich.

Warto w tym miejscu podkreślić, że wybór branży wapienniczej w regionie nadnoteckim jako przedmiotu badania w długim okresie wydaje się szczególnie trafny. Produkcja wapna w tym okręgu miała długie tradycje i warsztaty produkcyjne były obecne w dość dużej liczbie na terenie nadnoteckim. Pozwala to spojrzeć na ewolucję przemysłu wapienniczego przez cały badany okres zarówno od strony zmian technicznych, jak i transformacji ekonomicznej, analizując wpływ różnych czynników oddziałujących na pojawiające się zmiany przez cały badany okres.

Struktura i zawartość pracy

Rozprawa mgr Kasprzyka składa się z trzech rozdziałów oraz załącznika. Pierwszy rozdział zatytułowany *Wprowadzenie* zawiera trzy części. Pierwszą jest właściwy wstęp z wyszczególnieniem celów badawczych, w ramach tej części znajduje się rozbudowana prezentacja materiałów źródłowych. Drugi podrozdział poświęcony jest omówieniu regionu nadnoteckiego, jego usytuowaniu geograficznemu, zasobom surowcowym i zmianom podziału administracyjnego (w tym przynależności państwowej) w omawianym okresie. Trzecia część koncentruje się na charakterystyce przemysłu wapienniczego w omawianym okresie, w tym rodzajom surowca i zmianom technologii produkcji wapna. Tak rozbudowany rozdział wprowadzający, chociaż zachowuje logiczny układ mający pokazać podstawowe informacje dotyczące badanych zagadnień, wydaje się łączyć zbyt wiele problemów. Wydaje mi się, że korzystniejszym rozwiązaniem byłoby wyróżnić Wstęp poświęcony zarysowaniu celów rozprawy, a następnie trzy osobne rozdziały poświęcone odpowiednio materiałom źródłowym, omówieniu badanego regionu i przemysłowi wapienniczemu.

Rozdział drugi rozprawy *Wapniarnie i związane z nimi miejscowości* jest efektem analizy źródeł i prezentuje omówienia 93 zakładów okręgu nadnoteckiego zidentyfikowanych przez Autora dla badanego okresu. W rozdziale, w układzie alfabetycznym, zostały zaprezentowane nie tylko historie i charakterystyki zakładów, ale również krótkie charakterystyki miejscowości, w których zakłady się znajdowały. Rozdział ten jest bardzo długi (około 200 stron) i ma charakter katalogu zakładów wapienniczych w badanym okręgu. Decyzja Autora, żeby umieszczać tak rozbudowany zbiór wewnątrz głównego tekstu pracy może wzbudzać pewne wątpliwości ze względu na efekt braku ciągłości tekstu, utrudniający jego lekturę. Być może lepszym rozwiązaniem byłoby umieszczenie tego zbioru w Załączniku, a w samym tekście pozostawienie krótszego rozdziału omawiającego wyniki analizy źródeł.

Rozdział 3 zatytułowany *Rozwój przemysłu wapienniczego w Okręgu Nadnoteckim* jest częścią, w której Autor dokonuje interpretacji swoich badań. Mgr Kasprzyk w dwóch pierwszych

podrozdziałach zajmuje się problemami periodyzacji rozwoju przemysłu wapienniczego, odwołując się do literatury poświęconej temu zagadnieniu, oraz problemowi lokalizacji i jej uwarunkowaniom, zaprezentowane zostały tu także metody interpretacji zebranego materiału. Trzeci podrozdział dotyczy wprost rozwoju przemysłu wapienniczego w Okręgu Nadnoteckim na tle innych regionów ziem dzisiejszej Polski, przy czym główną uwagę Autor skupia na wyróżnieniu kolejnych faz tego rozwoju (stopniowemu przekształcaniu się badanej gałęzi z rzemiosła w przemysł) oraz zmieniającym się uwarunkowaniom związanym ze zmianami technicznymi, dostępem sieci transportowej i zaplecza surowcowego.

Rozprawę zamyka Zakończenie, w którym Autor przedstawia końcowe wnioski dotyczące rozwoju przemysłu wapienniczego na terenie Okręgu Nadnoteckiego, wskazując na stopniową koncentrację tego przemysłu oraz utratę znaczenia mniejszych zakładów wraz z rozwojem sieci transportowej i postępem technicznym w badanym przemyśle.

Ogólnie układ pracy jest logiczny i pozwala dobrze pokazać wyniki przeprowadzonych badań, z zastrzeżeniem, że praca zyskałaby na przejrzystości po podziale Rozdziału 1 i ewentualnym przeniesieniu Rozdziału 2 do Załącznika i pozostawieniu na jego miejscu krótszego rozdziału omawiającego zakłady w badanym okręgu.

Cele pracy i hipotezy

We wstępie do swojej rozprawy mgr Kasprzyk wskazuje, że celem rozprawy jest zbadanie i przedstawienie rozwoju przemysłu wapienniczego w regionie nadnoteckim w okresie 1772/1776-1945. Autor motywuje to słabym stanem badań nad tym sektorem gospodarki w regionie – jedynie niewielką liczbą prac poświęconych zakładom wapienniczym, głównie odnoszących się do dziejów dwóch największych zakładów w Wapiennikach i Piechcinie, podczas gdy reszta sektora wapienniczego w zasadzie nie była dotychczas gruntownie badana. Brak badań nad sektorem wapienniczym, szczególnie w długim okresie (nie tylko zresztą w regionie nadnoteckim) jest z pewnością ważnym motywem do przeprowadzenia pogłębionej analizy, ale nie wydaje się wystarczającą odpowiedzią na pytanie, dlaczego akurat tym problemem warto się zajmować, co jest unikalnego w tym sektorze gospodarki, że warto poświęcić mu pogłębione studia źródłowe (w końcu to nie jedyna branża przemysłu w Polsce, która nie została gruntownie przebadana). W moim przekonaniu zabrakło nieco głębszego umotywowania podjęcia badanego problemu, choćby w odniesieniu do innych badań nad przemysłem w Polsce czy na świecie.

W dalszej części wprowadzenia mgr Kasprzyk rozwija nieco swoje cele badawcze wskazując na cztery główne zadania, które zostały postawione przed pracą. Pierwszym jest zidentyfikowanie i omówienie rozwoju wapiarni istniejących w regionie nadnoteckim w badanym okresie. Cel ten wydaje się w pełni uzasadniony i oczywisty wobec braku dotychczasowych badań temu poświęconych. Drugi odnosi się do wskazania głównych trendów w rozwoju przemysłu wapienniczego w regionie nadnoteckim, w tym wyróżnienie głównych faz jego rozwoju i czynników wpływających na ten rozwój. Trzecie zadanie wiąże się z przeprowadzeniem porównania przemysłu wapienniczego w regionie z rozwojem tej branży na innych ziemiach polskich oraz w związku z ogólnymi przeobrażeniami gospodarki (jak można się domyślać Autorowi chodzi o procesy związane z rewolucją przemysłową, chociaż nie zostało to jednoznacznie wyartykułowane). Wreszcie czwarte zadanie odnosi się do problemu czynników lokalizacyjnych w przemyśle wapienniczym nad Notecią. Przedstawione cztery zadania wydają się zasadne, jednak Autor szczegółowo uzasadnia jedynie ostatnie z nich, pokazując znaczenie otoczenia społeczno-gospodarczego dla lokalizacji warsztatów. Pierwsze trzy Autor uznaje za oczywiste, gdyż wynikają bezpośrednio ze zdefiniowanego tematu i zakresu pracy i w związku z tym nie wymagają uzasadnienia. W moim przekonaniu jest to przekonanie błędne, gdyż jak starałem się to wyżej pokazać sam główny cel pracy został umotywowany w niewystarczający sposób (zob. również pkt 1 recenzji). Niestety w rozprawie (o ile czegoś nie przeoczyłem) brakuje jednoznacznie sformułowanej hipotezy badawczej, która miałaby zostać zweryfikowana w wyniku prowadzonych badań.

Źródła i literatura

Rozprawa mgr Kasprzyka opiera się na imponującym i bardzo różnorodnym materiale źródłowym. Autor do swoich badań wykorzystał przede wszystkim materiały archiwalne dotyczące przemysłu wapienniczego zgromadzone w polskich archiwach państwowych w Bydgoszczy, Koszalinie, Poznaniu, Pile, Szczecinku, Inowrocławiu, Gdańsku, Malborku, Opolu, Wrocławiu, Szczecinie. Mgr Kasprzyk przeprowadził również kwerendę w archiwach: niemieckich Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie oraz archiwum Bundesverband der Deutschen Kalkindustrie e. V. w Kolonii. Archiwalia te obejmują dokumenty urzędowe dotyczące działalności przemysłowej i wydobywczej, informacje o konkretnych zakładach, ewidencje nieruchomości, jak i dokumenty majątków ziemskich, w których umiejscowione były zakłady wapiennicze.

Obok materiałów archiwalnych Autor wykorzystał materiały opublikowane w badanym okresie – od sprawozdań organizacji gospodarczych związanych z przemysłem wapienniczym, przez publikacje kartograficzne, techniczne i geologiczne, po publikacje prasowe i książkowe dotyczące

regionu i poszczególnych miejscowości oraz ogłoszenia prasowe, reklamy, informatory (tzw. kalendarze). Osobną kategorię w badaniach Autora stanowiły dane statystyczne dotyczące badanego okresu. Wreszcie całość uzupełniają publikacje dotyczące całej gospodarki lub wybranych jej dziedzin pozwalające na ukazanie przemysłu wapienniczego regionu nadnoteckiego na szerszym tle.

Dzięki zebraniu tak bogatego materiału źródłowego Autor był w stanie odtworzyć rozmiary przemysłu wapienniczego w regionie nadnoteckim na przestrzeni około 170 lat, przede wszystkim ustalić z dużym prawdopodobieństwem liczebność zakładów w różnych okresach, zmiany techniczne i zmiany lokalizacyjne wewnątrz badanego obszaru. Szczególnie ważne i cenne są wyniki Autora dla wcześniejszych okresów (do połowy XIX w.), które były dotychczas bardzo słabo przebadane.

W swoich badaniach mgr Kasprzyk wykorzystuje również bogatą literaturę przedmiotu, przede wszystkim dotyczącą rozwoju gospodarczego ziem polskich. Są to zarówno publikacje dotyczące poszczególnych regionów/zaborów, jak i prace odnoszące się do węższej tematyki, np. rozwoju przemysłu. O ile literatura dotycząca Polski, czy szerzej polskojęzyczna jest obecna w badaniach Autora, to publikacje zagraniczne, szczególnie te dotyczące przekształceń gospodarki w trakcie rewolucji przemysłowej, są słabiej reprezentowane. Trochę szkoda, bo wyniki pracy nad zebraniem materiałem źródłowym, mogłyby zostać zaprezentowane na bogatszym tle przemian gospodarczych w Europie XIX i XX w.

Metody badawcze

Podstawową metodą badawczą Autora jest analiza zebranego materiału źródłowego w celu możliwie dokładnego odtworzenia stanu przemysłu wapienniczego w badanym okręgu pomiędzy 1772/1776 a 1945 r. Mgr Kasprzyk w swojej analizie konfrontuje różne kategorie materiałów źródłowych w celu ustalenia liczby zakładów, ich lokalizacji, wykorzystywanej technologii, statusu własnościowego etc. Rezultatem tego podejścia jest katalog zakładów wapienniczych przedstawiony w rozdziale 2. Wykorzystana metoda wobec ograniczeń bazy źródłowej wydaje się dobrze dopasowana do celów postawionych sobie przez doktoranta.

Dla oszacowania liczebności zakładów wapienniczych w różnych podokresach mgr Kasprzyk użył dwóch metod – pierwszej opartej na ustaleniach, kiedy i w jakim zakresie funkcjonowały poszczególne zakłady oraz drugiej odwołującej się do zbiorczych danych statystycznych dotyczących przemysłu wapienniczego. Konfrontacja wyników otrzymanych obydwoma metodami, pozwoliła Autorowi na oszacowanie liczby zakładów wapienniczych w różnych podokresach. Wreszcie do analizy rozmieszczenia zakładów na terenie okręgu nadnoteckiego mgr Kasprzyk wykorzystał teorię

lokalizacji Webera, która chociaż już wiekowa jest wystarczająca na potrzeby ocenianej rozprawy. Szkoda trochę jednak, że Autor nie spróbował rozszerzyć dyskusji nad przyjętymi metodami o podejścia rozwijające koncepcję Webera (jest na ten temat dość duża literatura również w odniesieniu do Polski). O ile wykorzystane w pracy metody można uznać za wystarczające, to brakuje nieco osobnej części, która koncentrowałaby się na omówieniu różnych podejść teoretycznych i wskazywałaby, dlaczego przyjęte przez Autora podejścia należy uznać za możliwie najlepsze.

Uwagi merytoryczne

Ogólnie moja ocena rozprawy mgr Kasprzyka jest zdecydowanie pozytywna, co nie oznacza, że nie mam do niej uwag krytycznych (starłem się je już zasygnalizować we wcześniejszych częściach recenzji). W niniejszej części, wracając również do wcześniejszych uwag, postaram się uwypuklić najmocniejsze strony rozprawy, jak i jej najważniejsze niedociągnięcia. Mam nadzieję, że przedstawione uwagi będą dla Autora pomocne przy przygotowywaniu pracy do publikacji czy to w formie książkowej, czy to jako podstawa do artykułów publikowanych w uznanych czasopismach naukowych.

W moim przekonaniu jako bardzo ważne osiągnięcie mgr Kasprzyka należy traktować zestawienie przedsiębiorstw wapienniczych Okręgu Nadnoteckiego dla badanego okresu, obejmującego około 170 lat od końca XVIII w. do połowy XX w. Nie chodzi tu tylko o przygotowanie bazy danych, której wcześniej nie było (szczególnie dla okresu do połowy XIX w.), ale przede wszystkim o zebranie i skatalogowanie informacji dla jednej branży przemysłu w okresie szybkich zmian gospodarczych, co stwarza szansę dla badaczy gospodarki do badania różnych zjawisk zachodzących podczas rewolucji przemysłowej. W tym sensie zebrane i uporządkowane przez mgr Kasprzyka dane mogą stać się podstawą dla badań prowadzonych nie tylko przez Autora recenzowanej rozprawy, ale również dla innych badaczy, którzy chcieli by zająć się badaniem gospodarki ziem polskich w długim okresie.

Pozytywnie należy ocenić analizę przeprowadzoną przez Autora w rozdziale trzecim, w którym na podstawie zebranych danych przedstawiono periodyzację rozwoju przemysłu wapienniczego oraz ewolucję lokalizacji tego przemysłu. W pierwszym przypadku Autor oparł się na szacunkach liczby zakładów (w tym w ujęciu względnym na 100 tys. mieszkańców), porównując te dane zarówno w czasie, jak i przestrzeni tj. z innymi regionami na ziemiach dzisiejszej Polski. Wyniki tej analizy pokazują, że przemysł wapienniczy w regionie nadnoteckim rozwijał się w podobnych fazach jak na terenie Prus (Autor wyróżnia cztery podokresy) przechodząc stopniowo od produkcji rzemieślniczej

do wielkoprzemysłowej przy ostatecznym spadku liczby zakładów. To czego mi zdecydowanie brak w tej analizie, to próby oszacowania wielkości produkcji, szczególnie, że zebrane przez Autora dane pozwalają na taką estymację. Fakt, że wykonane szacunki byłyby jedynie przybliżeniem (w końcu szacunki zawsze są przybliżeniem, nawet odnośnie dzisiejszych miar typu PKB), nie oznacza, że nie oddają głównych trendów rozwojowych w gospodarce. Jeżeli Autor był w stanie zidentyfikować liczbę zakładów w różnych okresach oraz z dużym prawdopodobieństwem ustalić ich zaawansowanie techniczne, to przyjmując szacowaną wielkość produkcji dla różnych typów przedsiębiorstw (tam, gdzie nie ma pewnych danych) można oszacować sumaryczny wskaźnik zarówno dla całego regionu, jak i dla podregionów w ramach Okręgu Nadnoteckiego. Jest to o tyle istotne, że szczególnie w okresach przejściowych, potencjał produkcyjny zakładów mógł być różny i sama liczebność nie do końca oddaje zachodzące zmiany, na co zresztą sam Autor zwraca uwagę. O powyższych różnicach mgr Kasprzyk pisze m.in. w ramach swojej analizy czynników lokalizacyjnych dla badanego przemysłu, wskazując na znaczenie rozbudowy sieci transportowej, dostępności surowca czy zmian w zapotrzebowaniu i rosnącej konkurencji wytwórców spoza regionu.

Wreszcie do niedociągnięć pracy należy zaliczyć wspomniane już wcześniej brak sformułowania hipotezy badawczej, a wyłącznie celów badawczych oraz niedostateczne wyjaśnienie powodów podjęcia się analizy badanego tematu. Najprościej ujmując – w mojej opinii – brak pogłębionego wyjaśnienia, dlaczego warto zajmować się przemysłem wapienniczym w Okręgu Nadnoteckim w badanym okresie? Po co analizować zakłady wapiennicze w tym regionie i jakie korzyści dla poszerzenia wiedzy o dziejach gospodarczych i społecznych regionu i Polski przynosi to badanie?

Uwagi do strony formalnej rozprawy

Praca jest napisana jasnym i terminologicznie poprawnym językiem, pomimo tego, że Autor wkracza w bardzo różne dziedziny, w tym dotyczące technologii produkcji i specyfiki surowców, które niekoniecznie muszą być bliskie warsztatowi historyka. Natomiast nieco niezrozumiałe z punktu widzenia czytelnika są decyzje dotyczące tego, w której części pracy (w tekście głównym albo w Załączniku) zostały umieszczone wykresy, tabele i rysunki, trudno jest zrozumieć jaki klucz przyjął Autor w tym przypadku. Wydaje się, że najlepszym rozwiązaniem byłoby zamieszczenie wszystkich tabel, rysunków i wykresów w tekście głównym, szczególnie, że Autor często odwołuje się do ich zawartości. W pracy jest również sporo literówek, które czasem brzmią zabawnie i

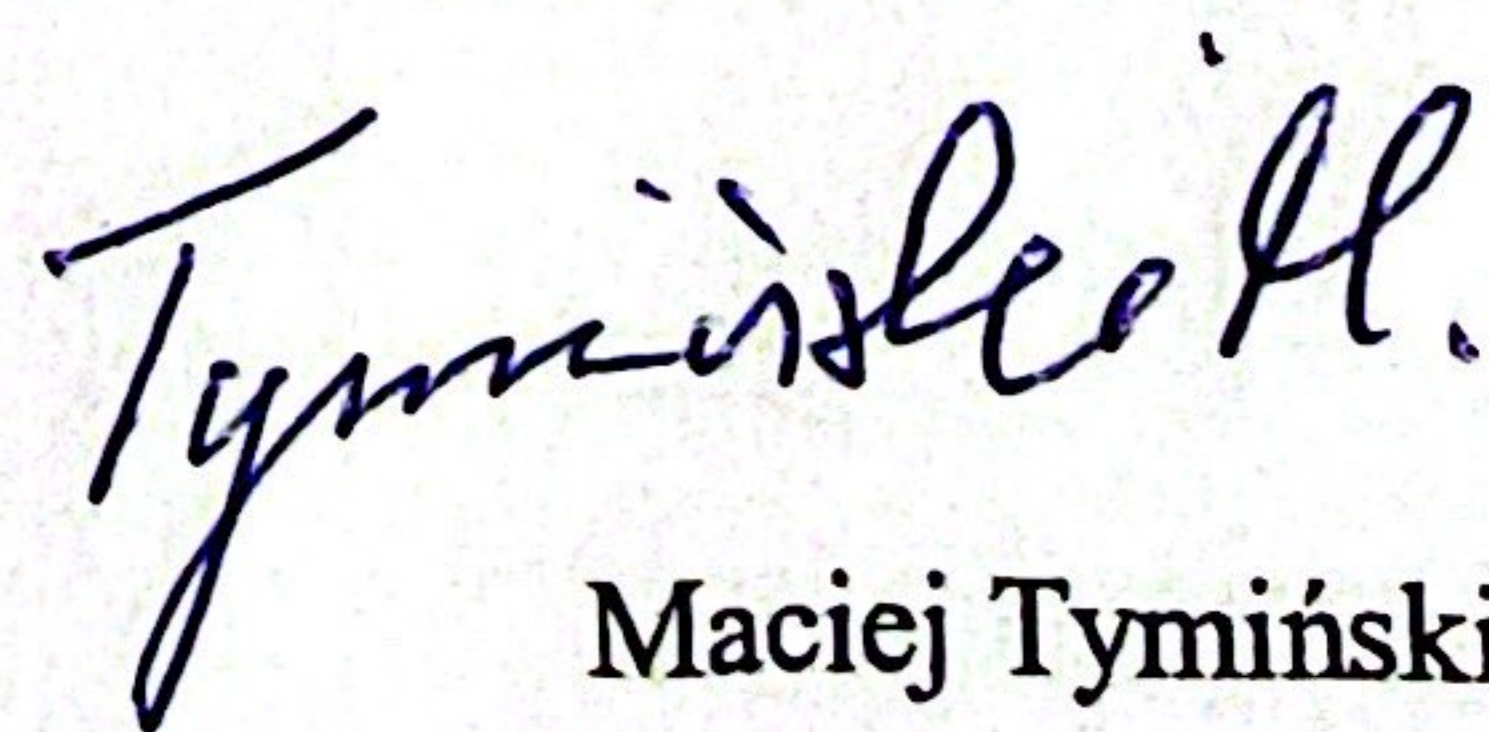
wynikają z nie dość uważnej redakcji tekstu, np. na stronie 54 zamiast „był” pojawia się „buł” (korekta tekstu zrobiona instrumentami programu Word jak widać nie zawsze wystarczy).

Konkluzja

Zgodnie z ustawą *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce z dnia 20 lipca 2018 r.* (Dziennik Ustaw 2018, poz. 1668) rozprawa doktorska ma prezentować „ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w [danej] dyscyplinie [naukowej]” (art. 187.1), a jej przedmiotem „jest oryginalne rozwiązanie problemu naukowego” (art. 187.2). Wymagania te można interpretować jako zdolność do samodzielnego prowadzenia pracy naukowej z wykorzystaniem wiedzy teoretycznej w danej dyscyplinie naukowej.

Praca mgr Pawła Kasprzyka jest bardzo interesującą analizą przypadku mieszczącą się w dziedzinie historii, w szczególności w obszarze historii gospodarczej i społecznej, w pełni samodzielną rozprawą naukową, wykorzystującą urozmaicony dorobek teoretyczny i bardzo bogatą bazę źródłową. Rozprawa nie jest pozbawiona wad, przede wszystkim brak w niej jasno sformułowanej hipotezy badawczej, Autor nie do końca też wykorzystał potencjał opracowanej przez siebie bazy danych, która z kolei sama w sobie jest niezwykle cennym materiałem, który w przyszłości może być wykorzystywany nie tylko przez Autora, ale także przez innych badaczy.

Reasumując, pomimo wskazanych niedoskonałości i niedociągnięć, w moim przekonaniu, praca mgr Pawła Kasprzyka pt. *Przemysł wapienniczy na terenie historycznego Obwodu Nadnoteckiego w latach 1772/76-1945* spełnia wymogi stawiane przed rozprawami doktorskimi w ustawie *Prawa o szkolnictwie wyższym i nauce z dnia 20 lipca 2018 r.* i może stanowić podstawę dalszego postępowania we wszczętym przewodzie doktorskim. W związku z powyższym rekomenduję Radzie Dziedziny Nauk Humanistycznych Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego dopuszczenie jej do publicznej obrony.

Maciej Tymiński